

P o s u d e k

PhDr. David Zbiral, Ph. D., Podoby a hranice religiozity ve vybraných inkvizičních záznamech z let 1270-1330. Habilitační práce.

Sám název práce budí chuť se s autorem zamyslet nad "podobami a hranicemi religiozity" středověkých lidí v době vrcholné scholastiky. Titul sice uvádí časové vymezení letopočtů 1270-1330 a typ pramenů /inkviziční záznamy/, neprozrazuje však jakého regionu se bude výzkum týkat. K zpřesnění dochází až v Úvodu, kde autor poznamenává, že zdrojem zpracování "jsou italské a jihofrancouzské inkviziční záznamy z let 1270-1330", tedy z oblastí, v nichž "inkviziční procedura dosáhla svého prvního vrcholu".

Tématem "hranic religiozity" se D. Zbiral systematicky zabývá již delší dobu, jak svědčí autorova bibliografie a skutečnost, že některé části práce vyšly z jeho starších a připravovaných textů. Výzkum inkviziční procedury v italské a jihofrancouzské oblasti získal jeho pozornost již v době studií proto, že právě zde byla procedura plně rozvinuta, měla svou legislativu, mohla se opírat o letitou praxi i o inkviziční příručky.

Zbiralův text /kromě Úvodu/ se skládá ze dvou částí a shrnujícího Závěru s nezbytnými "technickými" poznámkami a seznamem pramenů a literatury.

+

Prvá část se svědomitě a důvtipně zabývá povahou pramenů a možnostmi jejich interpretace a případného zobecnění. Dobře ji rozčlenil a věnoval pozornost nejen obsahu záznamů, ale i strategii jejich čtení.

Téma práce vychází z probuzeného zájmu historiků o středověkou religiozitu; stačí připomenout jména J. Duvernoy, E. Le Roy Ladurie a C. Ginzburga. Právem je vzpomenut i význam H. Grundmanna pro kritické posouzení povahy inkvizičních záznamů, který se odrazil i v práci českých editorů I. Hlaváčka a Z. Hledkové v ^(edici) Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379-1382, Praha 1973. Ve spóru, zda byla středověká inkvizice relativně jednotnou organizací či nikoliv, sdílí D. Zbírál právem skepsi H. A. Kellyho, který odmítal názor, že ve středověku existovala centralizovaná inkvizice, a přiklání se k pojetí inkvizice spíše jako "rozmluvy".

Využití inkvizičních záznamů se potýká s nemalými úskalími. D. Zbírál na ně upozorňuje a zaujímá k nim vlastní stanovisko. Vychází z posouzení jejich věrohodnosti a snaží se o nadhled. Váží si badatelů, kteří zastávají tradiční objektivistické stanovisko, hledající skutečnosti takové "jaké optavdu byly", ale přiklání se k těm názorům, které vyplynuly z obecných epistemologických diskusí o vztahu reality a reprezentace v rámci "jazykového obratu" historických věd. Odvolává se na J. H. Arnolda, který soudí, že inkviziční záznamy skutečnost nedeformují, nýbrž "svoji vlastní realitu skrze jazykové proceury tvoří". Historik tak někdy nedokáže informace "očistit" od vlivu inkvizičního diskursu, přesně rozlišit skutečnost od jazykového uchopení. Inkvizitoři dotvářeli a skládali slova vypovídajících; byli tak nutně omezeni svým vlastním rozhledem, byť se snažili dobrat se "pravdy". Záznamy měly dialogickou povahu, třebaže šlo o tozhovor mocensky nerovných, o konfrontaci dvou kulturních kódů, o dialog mezi učenou a lidovou kulturou /názor opět navazoval na J. H. Arnolda/.

Zájem o dialog "nerovných", který však dává vyslychaným "prostor k vyjádření", vedl Zbiralovu pozornost i k tomu, co lze v inkvizičních protokolech označit jako "nadbytek řeči". Záznamy o výsleších mnohdy "produkují i řeč", která přesahuje inkvizitorské kategorie". Jde o nadbytečná slova, o přebytek informací, které mohou být zneužita, umožnit nátlak a leccos bezděky prozradit.

+

Jak důležitá byla první, teoretizující část práce, tak objevná je i její druhá část, reflektující konkrétní případy výslechů a naznačující širší a hlubší souvislosti.

Druhý díl se člení do tří skupin. V první jsou představeny případy, které se dotýkají sexuální morálky, v druhé je věnována pozornost záznamům, které by mohly pomoci při hledání vztahu mezi religiozitou a náboženstvím, ve třetí se probírají případy náboženské skepse.

Předpokladem všech úvah je vyjasnění pojmů. Pokud jde o "náboženství", navazuje D. Zbiral na Durkheimovskou tradici, která chápala posvátno jako sociálně utvářené, tedy protikladně k fenomenologii náboženství, které posvátnu připisuje nějakou formu nezávislého působení na lidi. Racionálně se vymezuje i pojem "religiozity", která je chápána jako "jako množina /nikoli systém !/ náboženských představ a praktik, vztahujících se k posvátným věcem, tj. k věcem "odtažitým a posvátným". Nechyání definice "morálky", která je definována jako "normativní systém představ ohledně správnosti či nesprávnosti určitých praktik, a soustavu k jejich posuzování". "Náboženským skepti-

cismem" se rozumí systém představ "zpochybňujících opodstatněnost /či smyslupnost/ náboženských praktik". "Materialismus" vykládá D. Zbiral tak, že jde o systém představ o světě a člověku, který "nezahrnuje, případně aktivně zpochybňuje představy o skutečnosti, jež nejsou smyslově vnímatelna". Jde tedy především o zamítavý postoj k představám "o nesmrtelné duši, po-smrtném životě či nebi a peklu".

V druhé části se Zbiralovy výklady opírají o vybrané doklady ze zkoumaných inkvizičních protokolů. Nikdy však neztrácejí silný zřetel k teorii.

Postupoval tak i při průzkumech sexuální morálky, kterou postuluje jako teoretický problém. Jak souvisela s religiozitou? V podstatě chtěl autor nalézt frapantní případy, které se odlišovaly od sdílené normy a nechápat je jako bezvýznamné odchylky, ale jako autentická morální rozhodnutí, tvořící "ucelené a soudržné systémy s vlastní zákonitostmi".

Čerpání z pramene inkvizičního registru pamienského biskupa Jakuba Fourniera mělo svůj postup. Nejprve je naznačen problém, následuje informace o prameni a teprve potom jde o analýzu a reflexi údajů. Zajímaly ho případy nepřípustného chování /tj. hříchů/ Beatrice z Lagleize, Petra Vidala a Grazidy Lizierové. Beatrice si sice ve výsleších podržela jakési "náboženské" vědomí hříchu, ale hlavním pocitem "viny" za její sexuální chování byla prvoplánová "obava z hanby", která byla jejím "středobodem skutečného kodexu cti". Posuzováno mřížkou Zbiralova teoretického nastavení autor soudí, že Beatricina morálka nebyla tolik spojena s vírou, jak by se dalo u středověké křesťanky předpokládat".

Z výpovědí Grazidy Lizierové, týkajících se tělesného obcování s farářem, lze předpokládat, že se vyhýbá pojmu "hřích", a raději zkoumá, zda se akt "líbil Bohu". Nepodařilo se jí proto přivést ke kajícímu postoji, ale jen připouštěla, že by přece jen mohl být čin "hříchem". Grazida tak zřejmě měla velmi tolerantní vztah "k tělesnosti a sexualitě". Ústřední kategorií bylo pro ni "líbení", které prolínalo až do metafyzických poloh. Co je příjemné a dobré /např. ráj a nikoliv peklo/ splývá s tím, co je "dobré a stvořené Bohem". D. Zbiral se ptá, nešlo-li již o jakousi hédonistickou morálku? Naštěstí tak daleko nejde. Grazida byla pravděpodobně věřící, "nebyla totálním skeptikem", ale zřejmě nevěřila, že by Bůh stvořil něco tak špatného, co by zasluhovalo věčný trest; vždyť hřích byl jen cosi "nepříjemného a nechtěného". Nebyla tato nonkonformita však jen něčím ojedinělý, výstředním a náhodným, nebo šlo o fragmenty širšího, třeba jen tušeného systému? D. Zbiral dává přednost druhému názoru. Vytěňování hřichu nepohybovalo se již v rámci religiozity, ale opíralo se o vlastní paradigma, směřující více k člověku jako míře věcí a skutků. Autor zašel dokonce až tak daleko, že ve výsledcích vnímal morálku a religiozitu jako dvě "poměrně samostatné oblasti s různě rozsáhlým průnikem".

Důležitým pramenem pro formování Zbiralových názorů byly i záznamy o myšlení Bonpietra z Boloně, který měl na přelomu 13. a 14. století kontakty s nekonformními askety a dokonce jim i pomáhal. Odpovídalo by to Bompietrovi podivuhodné směsi názorů, kde se "skládaly" jak představy obecně přijímané /katolické/ tak i "reformní". Zřejmě se u něho snoubila

zdrženlivost /nedráždil žádnými dualistickými představami, ani nepřil k žádné kacířské sektě/, která však neváhala podpořit podezřelé, což již samo o sobě bylo důkazem kacířství.

D. Zbíral dokázal se domýšlet důsledků takových styků.

Úvahy o středověké religiozitě se ^{nenohou} ~~MMMMZE~~ ani vyhnout zkoumání představ osob, "které nesdílely či přímo zpochybňovaly některé představy považované za základ středověké křesťanské religiozity".

Autor při řešení tohoto problému postupoval ve třech krocích. Nejprve se snažil o popis nečekaných projevů křesťanského života, za druhé chtěl "vyhradit náboženskému skepticismu místo na mapě ve středověké Evropě", a nakonec upozornil na problém, "který spočívá v teoretickém modelu sloužícímu uchopení náboženského skepticismu". Pracoval promyšleně. Nejprve zkoumal, zda "prameny stopy vůbec umožňují hovořit o náboženském skepticismu a materialismu", dále se zajímal, zda zkoumané osoby - přes kritické postoje - se vůbec vyznačovaly nějakou religiozitou, a nakonec si klade otázku "po možných zdrojích zachycených představ a praktik".

Vybranými představiteli osobností, vykreslených ve výsledcích a žijících podezřelým duchovním životem, byli Jakub Flamenghi a Rajmund "Bor" de Bora.

Jakub Flamenghi, osobnost se sociálně patologickými rysy, se zcela vymykal průměrnému obzoru věřících. Pocházel z Boloně a v klášteře Monte Armato žil mnoho let. Svědectví o něm dochovali jeho spolubratři v registrech výpovědí, zaznamenaných v inkvizičních slyšeních z let 1291-1310.

Jakub Flamenghi provokoval. Vyhýbal se dlouhodobě náboženským úkonům/nepřijímal pokání, vyhýbal se zpovědi a přijímání, neúčastnil se hodinek/ a dával najevo i svůj určitý antiklerikalismus. Vymezoval se i proti některým klíčovým pojmům katolické víry /peklo, ráj, nesmrtelnost duše/, jak svědčí střípky dochovaných svědectví, které umožňují se domýšlet, že mohly naznačovat určitou soustavu "materialistických a skeptických stanovisek".

Je dobře, že se D. Zbíral vystříhal pojmu "ateismus". Půstřehl, že výpovědi nenaznačují, že by vyslýchaný došel až tak daleko, že by odmítal Boží existenci. Jakub Flamenghi se nepochybně vyznal v základních pojmech. Uvažoval o nich, byl k nim kritický i skeptický, přesto by bylo přehnané - společně s D. Zbíralem - soudit, že se "vůbec zdráhal hovořit o nějaké religiozitě".

Jko případ jiné povahy je třeba připomenout proces s Rajmundem de Area, rolníkem, který v mládí snad prodělal záchvat šílenství a lidé mu přisuzovali magické schopnosti a spojení s ďáblem. Vyšetřování se odehrávalo v letech 1321-1322.

Rajmund pochyboval o duši. Ve výpovědi doznal, že dlouho sdílel představu o její smrtelnosti. Soudil, že duše umírá s tělem a své materialistické zaměření neskrýval. Nevěřil proto ani ve zmrtvýchvstání, peklo a ráj, kde jsou duše trestány nebo odměňovány. Odmítal i běžnou soterologii. Domníval se, že Kristus "nebyl ukřižován, nevstal z mrtvých, ani nevstoupil na nebesa". Věřil jen ve svět, který známe a jež Bůh nestvořil. Pakli Bůh vůbec existuje, "není nic jiného než tento viditelný svět".

Byl tedy Rajmund panteistou ? D. Zbíral nad tuto možnost přemýšlel, ale nakonec - přihlížeje ke kontextu - tuto tezi odmítá /" tyto představy nechápu jako výraz panteistického pojetí světa"/. Myslí - zde nepříliš jasně - že jde o dosažení "patrně nejzazší hranice možností jak ve středověké Evropě uvažovat o světě bez Boha"/. Rajmundovo pojetí pokládá za formu ateismu, stále ještě "provázeného zneklidňujícím vědomím uprázdněného piedestalu". Pojem Boha tak z myšlení nevymizel, ale ani "nebránil k rozpracování nepokrytě materialistického pojetí světa". Zde se opět setkáváme se Zbíralovou snahou radikálně domýšlet stopy vyhrocených nonkonformních a extrémně formulovaných výroků. Je ovšem třeba si i opatrně klást otázku, do jaké míry posouvaly /tj. deformovaly/ uapsané výroky názory vyslychaného, jak odvážně nebo opatrně je možno je interpretovat.

Radikálně se Rajmund představoval i v otázkách morálky. Podobně jako Grazida Lizierová nepřijímal představu hříchu. Sám pojem znal, ale i tak závažná provinění, jako např. incest, považoval jen za odporný čin /turpe factum/. Sdílel i antiklerikalismus a nevěřil ani v náboženské praktiky. Dráždila hi i představa početí Krista a provokoval představami nezbytného pohlavního aktu.

Jak patrně, Rajmund de Area dopřával své skepsi zabíhat až do radikálních důsledků. Lze však přijmout tezi, že jeho názory tvořily "soudržný a provázaný systém" ? Lze rozptýlené a v afektu vyhrocené odpovědi pospojovat v ucelený názor ? Není přání trochu otcem myšlenky ?

Rajmund byl skeptický vůči dogmatům. Nepřijímal tradiční víru, mudoval selským rozumem, blížil se zemitému /možná až ma-

terialistickému názoru/ na svět a člověka. Ve své radikální skepsi dospěl až tak daleko, že D. Zbiral trefně napsal "až na hranici možností, jak ve středověké společnosti bylo možné uvažovat o světě bez Boha", ale zase ne tak daleko, aby se dalo hovořit "o skutečném ateistickém materialismu". Cítíme, jak autor v svých názorech balancoval, úporně hledal potřebná slova.

Jaká tedy nová poučení Zbiralova sonda do pestré mozaiky středověkého duchovního života přináší ?

Pochybovači a skeptici kladli důraz na samostatnost vlastního názoru. Připomenuli-li bychom anonymitu středověké literatury a snahu se skrývat za autority, keví se vlastně jako průkopníci váhy váhy individua. Zajímavé je i zjištění, že skepse, nevíra v dogmata, nebyla jen výsadou vzdělanců, třebaže nevíme, jak daleko byli prostí lidé schopni domyslet své pochyby. Možná, že "svět hlíny, motyk a ovcí přál skepticizmu více než svět kostelů a knih". To je ovšem slovo do pranice, které nebude snadno spolehlivě doložit.

D. Zbiral odvíjel své úvahy od výpovědí sedmi vyslýchanych, jejichž stopy uvízly v inkvizičních záznamech italského nebo jihofrancouzského původu z let 1270-1330. Jsou vnímány jako pars pro toto, ale ani jejich nevelký počet jim neubírá na závaznosti.

Středověcí lidé tedy nebyli vždy jen pasivními strážci tradičních hodnot, ale někdy se blížili svými pochybnostmi materialismu či dokonce ateismu. D. Zbiralova zajímaly všechny minoritní kaceřované odlišnosti. Hledal v pramenech neortodoxní názory a v dnešní globální rozpravě o středověké religiozitě se stavěl za ty myšlenky a postoje, které nevidí mezi "náboženskou" minulostí a "sekularizovanou" přítomností propast a nepovažují institualizované varianty křesťanství za "jediný sociální řád ve středověké

Evropě", ani za všeobjímající normu života všech středověkých křesťanů. Zamířil zbourat stereotypy o středověké víře a hledal pluralitu názorů, měl porozumění jak pro postoje vyslychných, tak i pro možnosti vyslychajících. Mezi inkvizitory byli i pragmatičtí, kteří nonkonformisty chránili tím, že údajně "dobře pracují" a navenek vedou slušné živobytí. Někteří osvícení z řad vyslychajících šli dokonce až tak daleko, že zpochybňovali legitimitu "vynucování konkrétních náboženských představ".

D. Zbíral se při studiu pramenů nejprve zajímal o údaje a formulace, které zpřítomňují "jasně artikulované postoje k náboženským představám a praktikám". Nebál se vyzdvihnout stopy kritického a antiklerikálního myšlení, které v extrémních případech vedly až k nevíře a instinktivnímu materialismu. Důležitý byl i jeho zájem o výpovědi ~~o~~ etickým problémům, v nichž lze někde rozpoznat autentický postoj vyslychaného /vyslychané/ k mravnosti, neochromený doporučovanou askezí nebo eschatologickými náladami.

Zbíralova habilitační práce nepochybně stojí na solidním základu studia a kritiky relevantních pramenů, v nichž autor hledá odpovědi na dnes kladené otázky. Objevuje svědectví, která nasvědčují, že vyspělá středověká společnost měla i osobnosti, které se vymykaly standartní obecné /katolické/ víře a dobovou religiozitu nepokládaly za jediný možný rámeček duchovního života, ale jen za jednu z možností. Někdy snad D. Zbíral zabíhá až k upřílišněným spekulacím /viz předpokládané nonkonformní systémové myšlení/, vždy však lege artis. Proto konstatuji, že předložená rozprava početně splňuje nároky kladené na habilitační práci a může být přijata jako základ dalšího řízení.

Prof. PhDr. Pavel Spünar